

CYSTERNA BAZYLIKOWA W STAMBULE

Słowa kluczowe: architektura starożytna, Cysterna Bazylikowa, Konstantynopol, Meduza park archeologiczny

W Stambule zachowało się wiele zabytków, które przyciągają setki tysięcy turystów każdego roku. Jednym z takich miejsc, cieszącym się niesłabnącą popularnością, jest Cysterna Bazylikowa¹ zlokalizowana na początku Yerebatan Caddesi (niedaleko kościoła Theotokos – dzielnica Chalkoprateia²) obecnie w dzielnicy Fatih. Kilka metrów na południowy zachód od Hagii Sofii, niepozorny budynek skrywa wejście do Zatopionego Pałacu, będącego niezwykle dowodem na umiejętności inżynierskie mieszkańców Konstantynopola.

Mianem cysterny określano założenie znajdujące się poniżej poziomu użytkowego, posiadające ściany pokryte grubą warstwą zaprawy, które miało służyć do magazynowania wody. Otwory, miały dodatkowo doprowadzać deszczówkę do podziemnych zasobników. Zbiorniki na wodę były niezmiernie ważne dla utrzymania miasta, zwłaszcza iż Konstantynopol w okresie swojej największej świetności liczył prawie pół miliona mieszkańców³. Liczba cystern otwartych i krytych nie jest dokładnie znana, ale przybliżone szacunki wskazują na około 150 założeń. Należy pamiętać, że wyliczenia te nie są oparte na dokładnych danych, gdyż część zbiorników nie zachowała się do naszych czasów lub dopiero czeka na swoje odkrycie w trakcie prac budowlanych lub archeologicznych⁴.

¹ Znana również pod nazwą Zatopionej Cysterny, Zatopionego Pałacu (tur. Yerebatan Sarnıcı; tur. Yerebatan Saray).

² Wolińska 2009, s. 42.

³ Mango 1985, s. 19.

⁴ Kokoszko, Wolińska 2011, s. 448.

Cysterna Bazylikowa swoją nazwę zawdzięcza budynkowi Bazyliki, który znajdował się na Augustejonie po zachodniej stronie Hagii Sofii.⁵ Wcześniej, w tym samym miejscu istniała mniejsza cysterna wybudowana przez cesarza Konstantyna Wielkiego⁶. Ponieważ nie gromadziła wystarczającej ilości wody, Justynian I rozkazał jej rozbudowę w 527 roku⁷, dzięki czemu mogła zaopatrzyć Pałac Cesarski wraz z przylegającymi do niego zabudowaniami⁸.

Pierwszą wzmiankę dotyczącą cysterny odnajdziemy w dziele Prokopiusza *O budowlach*, którego autor podaje, iż cesarz Justynian I przebudował tzw. Bazylikę Ilusa – pełniącą wcześniej funkcje sądownicze i rolę biblioteki – na cysternę⁹. Natomiast Jan Malalas wspomina, iż wodę do owej cysterny doprowadzać miał akwedukt Hadriana¹⁰.

Po zdobyciu Konstantynopola w 1453 roku, woda z cysterny bazylikowej zasilala ogrody Pałacu Topkapı (kompleksu pałacowego należącego do sultana), jednak po pewnym czasie zaprzestano jej użytkowania. W czasach otomańskich ten rodzaj cysterny jako zbiornika na wodę nie był akceptowany, gdyż uważano że gromadzenie tak dużych ilości wody jest po prostu niehigieniczne. Dlatego, dopiero w XVI wieku, odkrył ją na nowo holenderski podróżnik Petrus Gyllius¹¹.

Samo założenie kilkukrotnie odnawiano. Najpoważniejsze prace przeprowadzone zostały przez architekta Mehmeta Ağę w 1723 r. oraz przez sultana Abdulhamida III (1876-1909) w czasach Imperium Otomańskiego¹². Pierwsze badania archeologiczne miały miejsce jeszcze przed I wojną światową. Prowadzone były przez niemieckiego archeologa E. Ungera i dostarczyły dokładnych danych dotyczących zbiornika¹³.

Cysterna Bazylikowa jest największą zachowaną cysterną krytą (ryc.1). Do jej budowy wykorzystano cegły, kamienne bloki (m.in. granit i marmur) oraz piasek i cement. Uszczelniono ją za pomocą gipsu zmieszanego z piaskiem morskim, wapnem, włóknami zwierzęcymi oraz pyłem ceglany¹⁴.

⁵ Kokoszko, Wolińska 2011, s. 451.

⁶ Emre 2014, s. 824.

⁷ Cysterna została zniszczona już w 532 roku w czasie powstania Nika i odbudowana również przez Justyniana, patrz. Emre 2014, s. 824.

⁸ Çelik 2009, s. 25.

⁹ Prokopiusz z Cezarei 1998, s. 116.

¹⁰ Wolińska 2009, s. 42.

¹¹ Çelik 2009, s. 25.

¹² Akşin 2004, s. 29.

¹³ Emre 2014, s. 826.

¹⁴ Kokoszko, Wolińska 2011, s. 447.

Wybudowana została na planie prostokąta o wymiarach 140 x 70 metrów. Sklepienia krzyżowe (ryc. 2) podtrzymuje 336 kolumn, z których każda ma 9 metrów wysokości. Ustawione są w odstępach po 4,80 metra w 12-stu rzędach po 28 w każdym z nich¹⁵. W trakcie realizacji tak dużego przedsięwzięcia, skorzystano z detali starszych budowli, w tym użyto również stanowiące ozdobę cysterny, rzeźbione „pawiookie” kolumny (ryc. 3)¹⁶. Podobne można odnaleźć na Placu Beyazıt – antycznym Forum Teodozjusza¹⁷ (ryc. 4).

Kolumny użyte do dźwigania sklepień są zróżnicowane pod względem posiadanych kapiteli, z których 98 nawiązuje do stylu korynckiego, a pozostała część wykonana została w stylu doryckim. Kilka z nich posiada bogato zdobione bazy (czasem również z inskrypcjami). Praktycznie wszystkie kolumny mają przekrój cylindryczny. Osiem z nich (w środkowej części zbiornika), zostało zalane betonowym „kołnierzem”, gdyż obawiano się zawalenia konstrukcji w 1955 roku. Niestety zabieg ten spowodował utratę ich pierwotnej formy¹⁸.

Niezwykłym detalem architektonicznym są dwie bazy kolumn w postaci głów Meduzy – córki Forkosa, jednej z trzech Gorgon – potworów świata podziemnego. Według mitologii greckiej, Meduza zakochała się w Perseuszu – synu Zeusa. Miłością do niego pałała również Atena. Chcąc pozbyć się rywalki zamieniła ją w potwora, który zamiast włosów posiadał węże i zabijał samym tylko spojrzeniem, zamieniając w kamień. Gorgona miała zostać pokonana przez Perseusza, a jej głowę umieszczono na tarczy Egidzie.

Bazy kolumn nawiązujące w swojej stylistyce do mitologicznej Meduzy znajdują się na północno-zachodniej części zbiornika. Jedna ułożona została na prawym boku (ryc. 5), druga do góry nogami (ryc. 6). Według niektórych badaczy, owe głowy pochodzić mają jeszcze z IV wieku¹⁹ lub nawet z okresu panowania dynastii Sewerów²⁰. Niestety trudno się doszukać informacji o miejscu, z którego miałyby pochodzić.

Spód cysterny wykonany został w ten sam sposób co ściany, czyli z cegieł połączonych ze sobą cementem i oblepionych bardzo grubą warstwą zaprawy. Sięga ona aż do początku łuków, a ślad poziomu wody czytelny jest na

¹⁵ Akşın 2004, s. 28.

¹⁶ Kompa 2011, s. 138.

¹⁷ Według Yilmaza Emre, to właśnie stamtąd miały pochodzić owe „pawiookie” kolumny.

¹⁸ Akşın 2004, s. 29.

¹⁹ Altung 2012, s. 10.

²⁰ Kompa 2011, s. 138.

bębnach kolumn²¹. Zbiornik zajmuje powierzchnię 9800 m², a szacowana pojemność to ok. 100 tys. ton wody²².

W części nadziemnej znajdować się miały okna, które poprawiały wentylację, a dodatkowym źródłem wody była również deszczówka, która spływała do wnętrza przez rury montowane na dachu²³.

Wśród legend miejskich pojawiają się historie, jakoby Cysterna Bazylikowa miała posiadać olbrzymią liczbę niezbadanych korytarzy łączących się z innymi cysternami. Owe podziemia według podań mieszkańców Konstantynopola miały zamieszkiwać demony²⁴.

Obecnie Cysterną Bazylikową opiekuje się Zarząd Miasta²⁵, który dba m.in. o czyszczenie zbiornika²⁶ będącego muzeum państwowym. Aby dostać się do wnętrza, należy zejść po 52-óch stopniach na specjalnie przygotowane platformy, otoczone barierkami. Środek zbiornika jest gęsto oświetlony (ryc. 7), w tle można usłyszeć cichą muzykę, która zgrabnie komponuje się z wciąż spływającą różnymi drogami wodą. Jej poziom obecnie wynosi ok. 1,5 metra,²⁷ dzięki czemu doskonale widać strukturę ścian i podłoża cysterny. Z zapoznaniem się z historią założenia pomagają tablice informacyjne, a dla bardziej dociekliwych dostępne są przewodniki turystyczne w formie elektronicznej. Obecnie, oprócz zwiedzania, istnieje możliwość organizowania różnych imprez czy wydarzeń kulturalnych.

Muzeum jest otwarte w każdy dzień tygodnia z wyjątkiem muzulmańskich świąt religijnych, a godziny zwiedzania są praktycznie takie same w sezonie letnim i zimowym. Minusem jest brak akceptacji tzw. Karty Muzealnej²⁸ i dość wysoka opłata dla zagranicznych turystów.

Zatopioną Cysternę można uznać za niezwykle miejsce na muzeum. Olbrzymia ilość zgrabnie oświetlonych kolumn, refleksy światła odbijające się w wodzie sprawiają wrażenie, iż wewnątrz przypomina Zatopiony Pałac będący jednym ze śladów istniejącego niegdyś Imperium Bizantyjskiego.

²¹ Emre 2014, s. 824.

²² Akşın 2004, s. 28.

²³ Wolińska 2009, s. 40.

²⁴ Çelik 2009, s. 24.

²⁵ (İstanbul Büyükşehir Belediyesi) podlegający Ministerstwu Kultury i Sztuki (İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret A.Ş.).

²⁶ Ostatnie miało miejsce w 1994 roku.

²⁷ Do cysterny wpuszczono ryby, które są dodatkową „atrakcją” dla zwiedzających.

²⁸ Müzekart- rodzaj karty umożliwiającej wejście do kilkunastu muzeów przez 5 dni od momentu jej aktywacji. Na Karcie Muzealnej znajdują się m.in. Hagia Sofia, Muzeum Mozaik, Pałac Topkapı, Muzeum Archeologiczne czy Hagia Irene. Kosz karty to ok. 85 TL.

Adres:

The Basilica Cistern – Yerebatan Sarnıcı

Yerebatan Cad. AlemdarMah. 1/3 34410

Sultanahmet – Fatih/İstanbul

e-mail: info@yerebatan.com

www.yerebatan.com

Teksty źródłowe:

Prokopiusz z Cezarei, (1998) *O budowlach*, tłum. P. Grotkowski, Warszawa, 1998.

Bibliografia:

Akşin E., *Yerebatan Sarnıcı*, „İMO İzmir Şubesi Nisan”, t. 19(2004), s. 28-29.

Altung K., *Planlama İlkelerine Yapım Teknikleri Açısından Tarihi Yarımada'daki Bizans Donemi Sarnıçları* [w:] *Restorasyon Konservasyon*, red. Alkan N., İstanbul 2012, s. 3-22.

Çelik A., *Başka İstanbul Var. İstanbul'un Yeraltı Dünyası* [w:] *Kültür ve Sanat Dergisi*, red. Camci H.Ö., İstanbul 2009, s. 17-27.

Emre Y., *Byzantium Period Water Architecture and Masterpiece in Istanbul*, “Turk

Neurosurg” t. 24(2014), z. 6, s. 823-827.

Kokoszko M., Wolińska T., *Apropozycja miasta* [w:] *Konstantynopol Nowy Rzym. Miasto i ludzie w okresie wczesnobizantyjskim*, red. Leszka M., Warszawa 2011, s. 433-471.

Kompa A., *Konstantynopolitańskie zabytki w Stambule*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Historica” t. 87(2011), s. 123-214.

Mango C., *Le développement urbain Constantinople*, Paris 1985.

Wolińska T., *Zaopatrzenie Konstantynopola w wodę we wczesnym średniowieczu (IV-VII w.)*, [w:] *Człowiek w średniowieczu. Między biologią a historią*, red. Szymczak A., Łódź 2009 s. 27-52.

Streszczenie: Niniejszy artykuł jest próbą zebrania i uporządkowania informacji dotyczących Cysterny Bazylikowej w oparciu o ostatnie publikacje w znacznym stopniu dostępne tylko w języku tureckim. Tekst przedstawia historię, legendy oraz współczesną formę zagospodarowania jedyne w swoim rodzaju parku archeologicznego. Konstrukcja cysterny przetrwała do czasów współczesnych praktycznie w niezmienionej postaci, dzięki czemu mamy możliwość podziwiania niezwyklego kunsztu antycznych inżynierów. Jednak to na podstawie źródeł pisanych jesteśmy w stanie prześledzić ogólne losy założenia oraz zmieniające się koncepcje jej wykorzystania.